

APLIKASI SAINS DAN TEKNOLOGI DALAM TRANSAKSI MUAMALAH ISLAM: RUJUKAN KEPADA RUKUN-RUKUN AKAD MENGIKUT PERSPEKTIF UNDANG-UNDANG KONTRAK ISLAM

NASRUL HISYAM NOR MUHAMAD¹

Abstrak: Artikel ini akan membincangkan mengenai aplikasi sains dan teknologi yang digunakan dalam transaksi muamalah Islam pada masa kini dan sejauhmana aplikasi sedemikian memenuhi justifikasi syarak dalam konteks Undang-undang Kontrak Islam. Bagi membahaskan hal ini, rujukan akan dibuat kepada elemen-elemen utama (rukun) dalam pembentukan akad itu sendiri. Artikel akan dimulakan dengan gambaran secara ringkas mengenai aplikasi sains dan teknologi dalam urusan transaksi muamalah Islam. Seterusnya perbincangan akan menumpukan kepada rukun-rukun akad mengikut perspektif Undang-undang Kontrak Islam dan sejauhmana serta bagaimana ia diambil kira dalam transaksi muamalah dalam perkembangan sains dan teknologi hari ini.

Kata kunci: Sains dan teknologi; muamalah Islam; undang-undang kontrak Islam; elemen-elemen kontrak; undang-undang Islam

Abstract: This article will discuss the application of science and technology used in the Islamic transaction (muamalah) in the present time and how such applications comply with the syarak justification in the context of Islamic Law of Contract. For that purpose, reference will be made to the main elements (principles/arkan) in the formation of contract itself. This article begins with a brief description regarding the application of science and technology in Islamic transactions, after which the discussion will concentrate on the main elements of contracts according to Islamic law of contract and to what extent and in what ways the principles are applied in Muamalah transactions in today's science and technology development.

Keywords: Science and technology; Islamic transaction; Islamic law of contract; elements of contracts; Islamic law

1.0 PENDAHULUAN

Islam adalah *deen* atau satu cara hidup yang syumul (al-Ma'idah, 5: 3). Dengan memiliki komponen 'aqidah, shariah dan akhlaq sudah cukup untuk menjadikan Islam sebagai panduan untuk manusia sejagat daripada kehidupan dunia sehingga ke akhirat. Secara ringkas, 'aqidah merupakan asas keyakinan kepada Allah S.W.T.

¹ Pusat Pengajian Islam & Pembangunan Sosial, Universiti Teknologi Malaysia. 81310 UTM Skudai, Johor Bahru, Malaysia
Tel: 019-7568681. E-mail: nasrul_syam@yahoo.com.my

dan segala komponen keimanan yang diperintahkan oleh-Nya untuk kita patuh dan diterapkan dalam iman. Berlandaskan, aqidah ini, lahirlah satu sistem dan peraturan yang mengatur kehidupan manusia di dunia ini yang dipanggil shari'ah atau undang-undang Islam. Serentak dengan itu pula, sistem akhlak Islam adalah berkaitan dengan tingkah laku dan pembentukan spiritual manusia secara komprehensif.

Oleh kerana Muhammad S.A.W. merupakan Rasul terakhir, maka sudah tentulah perundangan yang dibawa oleh Baginda dilihat begitu relevan kepada seluruh manusia, sejak daripada zaman Baginda diutuskan sehinggalah ke hari kiamat ('Abd al-Karim Zaydan, 2003: 39 – 40). Dengan lain perkataan, segala isu yang timbul dalam masyarakat, ada penyelesaiannya mengikut perspektif Islam. Dari segi skop undang-undang ia merangkumi hubungan manusia dengan Allah (yang dikenali sebagai ibadah), hubungan manusia sesama manusia dan juga manusia dengan alam (atau dikenali sebagai muamalah). Sistem muamalah inilah yang lebih luas skopnya merangkumi *ahwal shahksiyah* (undang-undang diri atau *personal law*), ekonomi, undang-undang jenayah, kehakiman, politik dan pemerintahan (*siyasa shar'iyah*) dan hubungan antarabangsa ('Abd al-Karim Zaydan, 2003: 50 – 51). Perbincangan ini akan menumpukan kepada transaksi kehartaan dalam Undang-undang Komersial Islam atau *fiqh al-mu amalat*.

2.0 SAINS DAN TEKNOLOGI SERTA HUBUNGANNYA DENGAN TRANSAKSI MUAMALAH ISLAM

Kemajuan sains dan teknologi (S & T) pada masa kini secara tidak langsung mengubah cara hidup manusia, dalam kehidupan sehari-hari, bekerja, berkomunikasi, sehinggalah kepada transaksi kewangan. Keadaan ini semakin menyerlah apabila berlakunya perkembangan Teknologi Maklumat (IT) pada beberapa dekad kebelakangan ini. Perkembangan pesat aplikasi IT dalam dunia kini membawa kepada penggunaannya dalam hal-hal yang melibatkan transaksi kewangan atau apa yang dipanggil *E-Commerce* (atau E-Dagang). Perkembangan *E-Commerce* dalam tahun-tahun kebelakangan ini juga memperlihatkan kepelbagaian dan complexity dalam aplikasinya. *E-Commerce* merujuk kepada Thomas, (2001) adalah:

“The use of information and communication technologies to network economic activities and processes, in order to reduce information related to transaction costs to gain a strategic, information advantage.”

Dalam konteks perbincangan ini, *E-Commerce* boleh dimaksudkan dengan sebarang bentuk transaksi kewangan antara pihak-pihak yang berkontrak, berinteraksi melalui medium elektronik tanpa melibatkan perhubungan secara fizikal untuk mewujudkan kontrak tersebut. Dari perspektif Islam, transaksi kewangan dalam muamalah Islam yang menggunakan aplikasi S & T seperti *E-Commerce* mempunyai maksud yang sama dengan apa yang difahami daripada perspektif konvensional, cuma dari segi

Islam ia perlulah dijalankan dalam kerangka yang dibenarkan oleh prinsip-prinsip Islam itu sendiri.

Tidak seperti zaman awal Islam, transaksi muamalah Islam kini semakin mudah. Dahulunya pihak pembuat tawaran dan pelanggan (atau penerima dalam konteks undang-undang kontrak) perlu sama-sama bertemu untuk mengadakan kontrak. Keadaan ini dipanggil *contracts inter praesentes* atau '*aqd bayn al-hadirayn*. Kini banyak daripada transaksi yang berlaku tidak memerlukan pertemuan antara dua pihak tersebut malah cukup dengan melakukan beberapa syarat atau tindakan yang ditetapkan untuk menyempurnakan kontrak. Ini dipanggil *contracts inter absentes* atau '*aqd bayn al-gha'ibin* (Rayner, 1991).

Antara contoh yang mudah untuk difahami bagi menggambarkan kontrak jenis yang kedua ini ialah dalam kontrak jual beli minuman daripada mesin. Di sini, pihak pembeli hanya perlu memasukkan sejumlah wang ke dalam mesin tersebut untuk memperoleh satu tin minuman yang dibeli. Persoalannya, bilakah lafaz *ijab* (*offer*) dan *qabul* (*acceptance*) dilafazkan dalam kontrak ini? Bilakah kontrak tersebut mengikat? Bagaimanakah prosedur-prosedur seperti *khiyar* dilakukan? Apakah justifikasi syarak yang membenarkan kesahan kontrak jenis ini berlaku? Begitu juga halnya dengan jualan dan pembelian barang dengan melalui internet, bayaran gaji melalui kredit ke dalam akaun bank, pembayaran zakat melalui internet, SMS, kad ATM dan kad kredit (Asnaf, 4/2006).

Bagi menjelaskan kedudukan transaksi muamalah Islam melalui aplikasi instrumen moden ini, perlu dijelaskan kedudukan *contracts inter absentes* dalam Undang-undang Kontrak Islam. Untuk itu, perlu difahami terlebih dahulu elemen-elemen penting dalam pembentukan kontrak dalam Islam, yang juga dipanggil *arkan al-'aqd* (rukun-rukun kontrak) atau *shart al-in'iqad* (syarat-syarat sah kontrak). Perkara yang dibincangkan dalam artikel ini merangkumi isu-isu penting berkaitan aplikasi S & T dalam pembentukan kontrak dalam ruang lingkup *arkan al-'aqd* ini. Perkara-perkara lain yang tidak berkaitan tidak dibincangkan oleh kerana kesuntukan ruang.

3.0 ELEMEN-ELEMEN PEMBENTUKAN KONTRAK DALAM TRANSAKSI MUAMALAH MENGGUNAKAN SAINS DAN TEKNOLOGI

Untuk membentuk sesuatu kontrak yang sah, mesti terdapat hubungan di antara penawar dan penerima dan mestilah terdapat matlamat. Hubungan antara penawar dan penerima terkandung dalam konsep kerelaan (*al-taradi*). Matlamat sesuatu kontrak itu pula terkandung di dalam konsep objek (*mahall* atau *ma'qud 'alayh*) dan tujuan kontrak (*sabab*). Dengan demikian, terdapat tiga elemen yang membentuk kontrak mengikut undang-undang Islam, iaitu kerelaan, objek dan *sabab* (Ahmad Hidayat, 1994).

3.1 Kerelaan

Elemen kerelaan dalam kontrak bermaksud suatu kontrak itu mesti dilakukan antara pihak-pihak penawar dan penerima atas dasar kerelaan dan suka sama suka. Kerelaan inilah yang sangat diberi perhatian dalam al-Quran sehinggakan segala transaksi komersial tidak sah melainkan apabila ia diwujudkan di atas dasar ini (al-Nisa', 4: 29). Jika terdapat unsur paksaan dan penipuan yang boleh menjejaskan kerelaan pihak-pihak tersebut, maka kontrak itu boleh dianggap sebagai batal atau boleh batal bergantung kepada sejauhmana cacatnya unsur kerelaan tersebut.

Bagi memastikan elemen kerelaan ini direalisasikan dalam kontrak, para fuqaha' telah menetapkan bahawa suatu kontrak itu mesti diwujudkan melalui satu komunikasi antara penawar dan penerima atau apa yang dikenali sebagai *sighat al-'aqd*. Sighat ini secara umum terdiri daripada dua iaitu *ijab* (tawaran) dan *qabul* (penerimaan). Komunikasi pembentukan kontrak boleh sahaja dilakukan menerusi apa sahaja cara yang diakui oleh keadaan semasa bahawa cara itu boleh mewujudkan suatu kontrak, sama ada ia berupa kata-kata, perbuatan, isyarat ataupun tulisan (Majallat Ahkam 'Adliyat, Perkara 173 dan 174). Secara teorinya, para fuqaha' tidak menetapkan suatu pernyataan yang rigid mengenai lafaz yang perlu digunakan ketika berkontrak. Sudah memadai dengan apa sahaja lafaz yang menunjukkan kerelaan kedua-dua pihak untuk mengadakan sebarang jenis kontrak yang diinginkan. Namun demikian, bagi kontrak perkahwinan, wujud dalam kalangan fuqaha' khususnya daripada mazhab Shafi'i dan Hanbali yang berpendapat bahawa perkahwinan hanya sah jika menggunakan lafaz 'kahwin' atau 'nikah' sahaja (al-Khatib, Ibn Qudamah, 532). Demikian juga, fuqaha' menegaskan bahawa lafaz sighat mestilah dibuat dalam bentuk kata kerja lalu (*fi'il madi*) bagi menunjukkan bahawa perjanjian yang dibuat telah sempurna dilakukan. Bagaimanapun, kata kerja hadapan (*fi'il mudari'*) juga boleh digunakan dengan syarat pihak penawar hendaklah berniat persetujuan (al-Zuhayli, 1997) menunjukkan wujud.

Walaupun fuqaha' sangat menekankan mengenai pembentukan *sighat* dengan lafaz, namun secara umumnya sebahagian besar mereka mengiktiraf kontrak yang dilakukan menerusi perbuatan (*al-'aqd bi al-mu'atat*). Perkara ini diterima berdasarkan ia telah menjadi suatu kebiasaan masyarakat, dan sebagai memenuhi keperluan manusia (al-Kasani, 2003: 134; Ibn Rushd, 2003: 161). Ia difahami sebagai perbuatan atau tindakan pihak-pihak yang boleh menunjukkan bahawa wujud kerelaan untuk melakukan kontrak tanpa sebarang lafaz *ijab* atau *qabul* (Majallat Ahkam 'Adliyat, Perkara 175). Kontrak jenis ini banyak didapati pada masa kini terutama dalam kes jual beli, iaitu pembeli mengambil barangan dan menyerahkan bayaran kepada penjual tanpa ada sebarang komunikasi *verbal*. Bagaimanapun boleh sebahagian fuqaha' (terutamanya sebahagian besar mazhab Shafi'i dan Zahiri) membatalkan kontrak *mu'atat* atas alasan bahawa kerelaan hanya boleh ditunjukkan dengan lafaz, manakala perbuatan boleh ditafsirkan sebaliknya (al-Khatib, t.t.: 3; Ibn Hazm, 2001: 404).

Seterusnya, perkara yang sangat ditekankan oleh fuqaha' untuk menentukan kerelaan ialah *sighah* tawaran dan penerimaan itu mestilah bersambung. Ia bermaksud sesuatu kontrak mesti dilakukan dalam satu majlis. Daripada idea inilah wujudnya konsep *majlis al-'aqd*. Konsep majlis ini adalah bertujuan untuk menetapkan tempoh yang membolehkan *qabul* dilakukan, sekira-kira pihak penerima boleh untuk melakukan pertimbangan sewajarnya untuk menerima atau menolak tawaran tersebut (al-Sanhuri, 1998). Kesatuan majlis bermaksud *ijab* dan *qabul* dibuat dalam satu sesi. Jika tawaran dibuat dalam satu majlis, kemudian penerima pergi ke tempat lain untuk menyatakan penerimaannya, ia tidak dikira sah dan tawaran baru perlu dibuat. Perlu ditekankan bahawa syarat bersambungnya *qabul* dengan *ijab* itu tidaklah mensyaratkan penerima perlu menyatakan *qabul* dengan segera sejurus selepas *ijab*. Bagaimanapun, fuqaha' Shafi'i mensyaratkan sedemikian atas dasar berjaga-jaga supaya idea kerelaan itu tetap direalisasikan (al-Ramli, 1967). Keharusan *qabul* melalui perbuatan ini merupakan satu keluasan dan memberi ruang yang luas untuk mewujudkan produk-produk kewangan yang melibatkan ICT khususnya *e-commerce*. Ini menyerlahkan lagi akan kedinamikan syariah Islam yang bersifat menyenangkan, bukan menyusahkan. Misalnya dalam urusan pembayaran gaji bagi kakitangan kerajaan yang jumlahnya begitu besar akan menjadi sukar sekiranya dikehendaki setiap seorang perlu menyatakan penerimaan gajinya melalui kata-kata di hadapan majikan. Kontrak upah akan dikira terlaksana apabila pekerja mengeluarkan gajinya di mesin-mesin ATM.

Persoalan timbul apabila pihak-pihak berkontrak tidak berada di satu tempat. Misalnya kontrak yang dilakukan dengan menggunakan aplikasi moden seperti telefon, faks, internet, pos dan sebagainya. Di manakah majlis kontrak berlaku dalam keadaan ini? Adakah wujud kesatuan majlis sepertimana disyaratkan dalam Undang-undang Kontrak Islam? Kesatuan majlis bukan jisim merujuk kepada sesuatu kontrak dilakukan di satu tempat tetapi kesatuan majlis lebih sesuai didefinisikan sebagai kesatuan masa bagi kedua-dua pihak mewujudkan kontrak (al-Zuhayli, 1997). Dengan demikian, majlis kontrak bagi *contracts inter absentes* adalah lokasi sampainya tawaran daripada penawar kepada penerima. Berdasarkan prinsip ini, majlis bagi kontrak yang menggunakan perantaraan telefon, perbualan melalui sistem internet atau yang seumpama dengannya ialah ketika komunikasi berlaku. Jika komunikasi tersebut telah bertukar kepada topik selain daripada tawaran yang diajukan oleh penawar, maka majlis kontrak dikira tamat. Manakala, majlis bagi kontrak yang menggunakan perantaraan surat, faks, teleks atau melalui *e-mail* dan yang seumpama dengannya ialah ketika sampainya tawaran itu kepada penerima adalah untuk antara dua pihak. Dalam konteks semasa, majlis kontrak bagi jualan barang dan perkhidmatan di internet misalnya ialah ketika pengguna melayari laman web berkenaan dan berakhir sebaik sahaja pelayar internet itu menamatkan penggunaannya. Majlis kontrak bagi kontrak yang seumpama ini sebenarnya tidak berada di tempat tawaran itu dibuat sepertimana yang berlaku kepada *contracts inter praesentes*, iaitu pihak penerima

tidak berada di tempat penawar melakukan tawaran tersebut dan penerima tidak mengetahui kewujudan tawaran tersebut sehingga ia sampai kepada pengetahuannya terlebih dahulu. Apabila sahaja tawaran itu sampai kepada pengetahuan penerima dalam majlis tersebut maka akan menerima tawaran tersebut dan kontrak telah dianggap sah. Di sini, elemen kerelaan telah wujud antara dua pihak, penawar dan penerima (al-Sanhuri, 1998; Ibn Humam, 78 – 82).

Tidak terdapat perbincangan yang khusus di kalangan fuqaha' berkenaan bila waktu sepenuhnya kontrak dalam *contracts inter absentes* ini. Namun demikian, terdapat perbincangan tentang konsep fuqaha' yang menyentuh tentang perlunya penerima mendengar *ijab* daripada penawar dan juga perlunya penawar mendengar (*sima'*) *qabul* daripada penerima dalam pembentukan sesuatu kontrak dalam kes *contracts inter praesentes*. Dalam kontrak jenis ini, kontrak menjadi sempurna apabila sahaja penawar mendengar *qabul* daripada penerima (Nizam, 1982: 3/3). Persoalannya, adakah dalam *contracts inter absentes* juga asas ini perlu dipakai? Dalam persoalan kontrak yang dilakukan melalui pos (surat), al-Kasani (2003) menyebut bahawa:

“Adapun (kontrak melalui) surat berlaku dengan penawar menghantar seorang utusan kepada penerima. (Penawar) berkata kepada utusan itu, “Aku jual hambaku dengan harga sekian ...” Lalu utusan itu menghantar surat tersebut kepada penerima. Penerima lalu mengucapkan, “Saya beli” di tempatnya. (Dalam keadaan ini) sempurna jual beli antara kedua-dua pihak.”

Al-Sanhuri (1998) menyatakan bahawa amat perlu dalam *contracts inter absentes* bagi penawar untuk mengetahui (*'ilm*) bahawa penerima telah menerima tawarannya dan kontrak tidak sempurna hanya dengan *i'lan* sahaja. Ini diqiaskan kepada konsep akan perlunya penawar mendengar ucapan *qabul* penerima dalam *contracts inter praesentes*. Syarat *sima'* seperti yang diperlukan dalam *contracts inter praesentes* diganti dengan syarat *'ilm* bagi *contracts inter absentes*. Oleh itu, kontrak dengan menggunakan perantaraan S & T menjadi sempurna setelah penawar mengetahui penerimaan daripada pihak penerima. Dalam jual beli barang atau perkhidmatan melalui internet misalnya, pihak penawar biasanya merupakan pengendali laman web yang menawarkan barangan tersebut. Oleh itu, tiada masalah kepada pihak penawar untuk mengetahui *qabul* daripada pembeli kerana setiap transaksi yang berlaku akan dikemas kini dan direkod oleh pengendali laman tersebut.

Perkara yang perlu juga diperhatikan mengenai kerelaan ini ialah mengenai kelayakan pihak yang terlibat dengan kontrak itu sendiri. Dengan kata lain, penawar dan penerima mestilah terdiri daripada orang yang mempunyai kapasiti dan berkeahlian untuk berkontrak. Oleh kerana itu, kerelaan yang diberi oleh orang yang tidak siuman atau kanak-kanak merupakan kerelaan yang tidak sah kerana kelayakan yang paling utama untuk membuat kontrak ialah seseorang itu mestilah telah mencapai umur baligh dan berfikiran matang dan bukan oleh orang yang di bawah umur seperti kanak-kanak dan seorang yang gila atau kurang siuman tidak

diiktiraf dan boleh dibatalkan. Demikian juga orang yang ditahan daripada melakukan kontrak (*mahjur 'alayh*) seperti orang yang terlalu tua yang telah luput ingatannya (*ma'tuh*), orang yang dungu (*safih*), orang muflis dan orang yang sedang menghadapi sakit mati (*marad al-mawt*). Mereka ini tidak mempunyai kelayakan untuk membuat kontrak kerana kerelaan mereka sama ada tidak tulus atau akan memudaratkan kepentingan orang-orang tertentu seperti kepentingan kreditor pada masalah kontrak seorang yang muflis dan kepentingan waris pada kontrak seorang yang sakit mati (Ahmad Hidayat, 1994). Oleh yang demikian, kapasiti pihak yang berkontrak dalam transaksi melalui ICT atau *e-commerce* di sini patut diambil perhatian kerana perlu ada mekanisme tertentu yang boleh memastikan bahawa pihak yang terlibat itu mempunyai kelayakan yang diiktiraf oleh syarak. Misalnya, bagaimana untuk menyekat orang yang di bawah umur daripada terlibat dalam urusan niaga di internet. Jika perkara ini tidak diambil kira, maka sudah pasti ia akan mencatatkan kerelaan yang dianggap penting dalam kesahan sesuatu kontrak dalam undang-undang Islam. Selain itu, persetujuan yang dicapai menerusi komunikasi di internet memerlukan seseorang (pelanggan/pembeli) itu mengambil sikap berhati-hati dengan menyiasat latar belakang syarikat yang menawarkan barangan dan perkhidmatan tersebut. Selepas kontrak dilakukan, pelanggan perlu menyimpan salinan kontrak tersebut (dalam apa jua bentuk sama ada dalam format elektronik atau kertas) untuk tujuan rujukan bagi mengelakkan daripada sebarang manipulasi dan eksploitasi (Zaainul, 2004).

Selain pihak-pihak yang berkontrak, Islam juga mengambil perhatian tentang cara kerelaan itu diperolehi. Kerelaan yang diberikan oleh pihak-pihak tersebut mestilah secara sukarela (*ikhthiyar*). Kerelaan yang diperolehi dengan paksaan (*ikrah*), penipuan (*taghrir/tadlis*) dan eksploitasi (*ghubn*) adalah tidak dianggap sah. Elemen-elemen yang mencatatkan kerelaan ini dikenal pasti bagi membuktikan bahawa pihak-pihak berkontrak tidak mempunyai niat untuk melakukan kontrak (Schacht, 1979 Coulson, 1978). Namun demikian, kecacatan kontrak akibat kerelaan yang diperolehi melalui perkara-perkara tersebut masih boleh diperbaiki. Contohnya, melalui cara *ghubn*, pihak yang menderita akan diberi hak *khiyar al-ghubn*, di mana dia akan diberi pilihan sama ada untuk meneruskan atau membatalkan kontrak tersebut. Sementara kontrak yang diperolehi secara *taghrir* pula, *khiyar al-tadlis* diberi kepada pihak yang menderita (Majallat Ahkam 'Adliyat, Perkara 356 – 360). Dalam kontrak komersial yang menggunakan teknologi moden, unsur-unsur yang boleh mempengaruhi seseorang untuk melakukan kontrak sememangnya tidak dapat dinafikan. Terutamanya unsur penipuan yang bertujuan menarik orang ramai untuk terlibat dalam perniagaan mereka. Oleh itu, para pengguna teknologi ICT khususnya haruslah sentiasa berhati-hati dalam tindakan mereka sebelum melibatkan diri dalam sebarang urusan niaga dalam bentuk ini. Malah mekanisme undang-undang juga perlu digunakan bagi menangani permasalahan ini.

3.2 Objek

Objek (*mahall* atau *ma'qud 'alayh*) secara mudah didefinisikan adalah sesuatu yang dikontrakkan. Keperluan sesuatu kontrak kepada objek ialah kerana kesan kerelaan seperti yang dipersetujui di dalam sighthat hanya dapat dilihat dan dirasai kepada objek. Objek kontrak tidak terhad hanya kepada *'ayn* harta sahaja, akan tetapi boleh juga berupa *'ayn ghayr maliyyat* seperti wanita dalam kontrak perkahwinan, manfaat seperti dalam kontrak sewaan dan manfaat perseorangan seperti kontrak upah (al-Zuhayli, 1997).

Berdasarkan kaedah umum, sesuatu objek itu hendaklah wujud semasa kontrak dibuat. Kontrak ke atas objek yang tidak ada semasa kontrak, atau kemungkinan tidak ada, atau mustahil ada pada masa hadapan adalah dianggap tidak sah. Namun demikian, terdapat beberapa kontrak yang dikira sah walaupun objeknya tidak ada pada kontrak dibuat. Misalnya, kontrak jual *salam*, *ijarah*, *musaqat* dan kontrak *istisna*. Pengecualian ini adalah berdasarkan kepada kaedah *istihsan* yang mengambil kira keperluan manusia kepada kontrak-kontrak tersebut. Khusus bagi kontrak *salam*, *ijarah* dan *musaqat*, sememangnya terdapat *nas* syarak yang mengharuskannya. Fuqaha' mazhab Hanbali mempunyai pandangan yang lebih terbuka dalam masalah ini. Mereka menyatakan bahawa ketidakwujudan objek semata-mata tidak menjadikan kontrak itu tidak sah dan yang menjadikan kontrak itu tidak sah ialah ketidakwujudan objek yang berpunca dari *gharar* atau *uncertainty*. Ini bermaksud, jika unsur *gharar* itu boleh dibuang, kontrak tersebut dikira sah kerana tidak terdapat sebarang justifikasi syarak sama ada ayat-ayat al-Quran, hadis mahupun pendapat sahabat yang menyokong pandangan mengenai ketidakharusan berkontrak dengan objek yang tidak wujud (Ibn Qudamah, t.t., Ibn Qayyim, 1977). Berdasarkan pandangan ini, kontrak objek yang wujud pada masa hadapan (*mahall mustaqbal*) adalah sah jika penerangan yang lengkap mengenai spesifikasi objek tersebut. Dalam konteks jual beli barangan di internet (*e-commerce*), penulis berpendapat walaupun barang yang hendak dijual itu tidak wujud ketika kontrak, namun spesifikasi yang diberikan, termasuk gambar dapat mengurangkan unsur-unsur *gharar* yang boleh menjadikan kontrak itu tidak sah.

Kajian yang dijalankan oleh Zainul (2004) menunjukkan bahawa kontrak Islam yang banyak terlibat dengan *e-commerce* ialah *bay' al-salam* (*ordered sale*), *bay' al-istisna'* (*manufacturing sale*) dan *bay' mu'ajjal* (*deferred sale*). Kontrak *salam* dan *istisna'* membabitkan jual beli barangan yang tidak wujud pada waktu kontrak dibuat. Perbezaan antara keduanya ialah berbanding *istisna'*, kontrak *salam* mensyaratkan bayaran terhadap harga barang itu telah dibuat. Perkara yang mesti diambil perhatian untuk memastikan keabsahan kontrak ini ialah; barangan jualan itu mesti ditentukan spesifikasinya dan mesti terdapat dalam pasaran. Sementara tafsiran tentang *deffered sale* pula ialah jual beli dengan bayaran tertangguh, iaitu barangan diserahkan semasa kontrak, manakala harganya dibayar kemudian pada masa yang telah ditetapkan.

Seterusnya, syarat harta yang dijadikan objek kontrak ialah ianya mestilah dibenarkan oleh syarak. Dengan kata lain, kontrak mesti dibina atas harta yang dimiliki lagi bernilai sebagai objek (al-Kasani, 2003; al-Khatib). Oleh itu, jual beli bangkai dan darah adalah tidak sah kerana ia tidak diiktiraf sebagai harta. Begitu juga jual beli harta milik awam seperti sungai, udara dan seumpamanya tidak sah kerana ia tidak dimiliki secara khusus oleh penjualnya.

Selain itu, disyaratkan objek tersebut mestilah mampu untuk diserahkan oleh penawar. Ini bermaksud, objek kontrak mestilah dalam kawalan sepenuhnya oleh penawar baik sama ada dari segi fizikal mahupun dari segi perundangan. Kawalan dari segi fizikal bermaksud penawar boleh menyerahkan objek tersebut pada masa kontrak dibuat dan pihak penawar mampu melaksanakan sebarang tanggungan yang dipersetujui seperti menjalankan sesuatu tugas. Manakala kawalan perundangan pula bermaksud objek tersebut bersih daripada sebarang tuntutan sivil seperti cagaran dalam gadaian atau barangan *ghasb*. Objek tersebut walaupun mampu diserahkan secara fizikal oleh penawar, ianya tidak dapat diserahkan dengan sah kerana objek tersebut terbuka kepada tuntutan oleh pihak yang berhak ke atasnya (Ahmad Hidayat Buang). Berbicara tentang urusan niaga di internet, penerima/pembeli menerima barang yang telah dibeli, pembeli mestilah memeriksa dan memastikan sama ada produk tersebut menepati spesifikasi yang telah dipersetujui dalam kontrak. *Khiyar shart* (*option of condition*) boleh digunakan oleh pembeli jika dia tidak berpuas hati terhadap produk yang diserahkan tersebut, berdasarkan syarat *khiyar* tersebut mestilah ditentukan dengan jelas dalam kontrak. Demikian juga jika terdapat kecacatan pada objek berkenaan, *khiyar al-'ayb* (*option of defect*) boleh digunakan, iaitu pembeli berhak untuk menukar barang tersebut dengan yang baru atau memulangkannya kembali dan penjual dengan itu mesti mengembalikan wang kepadanya semula (Mahmood, 2006).

Syarat terakhir bagi objek kontrak ialah ia mestilah dikenali oleh pihak-pihak berkontrak. Syarat ini ada kaitan dengan larangan daripada transaksi ke atas sesuatu yang mengandungi unsur *gharar* (ketidakpastian). *'Illah* (sebab kepada ketetapan hukum) syarat ini adalah bagi mengelakkan daripada berlakunya perselisihan antara pihak penawar dan penerima. Untuk tujuan itu, objek boleh dikenali melalui melihat sendiri objek tersebut, memegang atau jika ia adalah objek masa hadapan, pihak penawar boleh menerangkan ciri-ciri objek tersebut secara jelas kepada pihak penerima (al-Zuhayli, 1997). Syarat ini meliputi objek bagi kontrak pertukaran (*al-mu'awadat*) seperti jual beli dan sewaan. Sementara bagi kontrak sukarela (*al-tabarru'at*) seperti *hibah*, wasiat dan wakaf, syarat ini tidak diwajibkan berdasarkan pandangan mazhab Hanafi dan Maliki (al-Sarakhsi, al-Kasani, al-Qarafi, 1998). Manakala bagi mazhab Shafi'i dan Hanbali, ia tetap juga diwajibkan (al-Khatib; Ibn Qudamat). Jika kontrak khususnya jual beli barangan secara *online* maka spesifikasi barang tersebut perlu dijelaskan di laman berkenaan namun, jika pembeli tidak berpuas hati dengan ciri-ciri yang diterangkan dan ingin

maklumat lanjut, dia boleh menghubungi melalui telefon atau e-mail dan pihak penjual berkewajipan untuk menerangkan ciri-ciri objek berkenaan. Ketiadaan maklumat berkenaan ciri-ciri barangan tersebut boleh menyebabkan *gharar* yang diharamkan.

3.3 Tujuan Kontrak

Tujuan atau *sabab* bermaksud matlamat tertentu yang diperolehi daripada suatu kontrak. Dengan kata lain, pihak-pihak yang berkontrak mestilah memahami tujuan kontrak tersebut dibuat. *Sabab* inilah akhirnya merupakan kesan yang lahir daripada sesuatu kontrak (al-Zuhayli, 1997).

Secara umumnya, fuqaha' dalam menilai sejauhmana implikasi *sabab* ini mempunyai dua pandangan. Mazhab Hanafi dan Shafi'i mengambil kira ciri-ciri luaran suatu kontrak itu dibuat (*iradat zahirat*) dan tidak melihat kepada niat si pembuat kontrak (*iradat batinat*). Dengan kata lain, *sighah* sesuatu kontrak itu diambil kira untuk menentukan keabsahan kontrak tersebut tanpa perlu menilai niat pihak-pihak berkontrak. Oleh yang demikian, (contoh klasik yang dikemukakan oleh fuqaha' silam dalam masalah ini) kontrak menjual anggur kepada seorang pembuat arak adalah sah tetapi haram. Begitu juga, kontrak menjual senjata kepada musuh Islam, sah namun haram kerana ia boleh memudaratkan umat Islam (al-Kasani, 2003; al-Shafi'i, 1990; al-Khatib). Sementara mazhab Maliki, Hanbali dan Shi'ah berpandangan bahawa niat atau pendorong kepada sesuatu kontrak itu dibuat adalah diambil kira untuk menentukan status kontrak tersebut, sekalipun ia tidak disebut di dalam *sighah*. Oleh itu, jika kontrak yang diwujudkan oleh niat tersebut yang menyalahi syarak maka ia adalah batal. Misalnya, perkahwinan *muhallil* (iaitu apa yang diistilahkan oleh masyarakat Melayu sebagai 'cina buta') adalah batal pada pandangan aliran ini kerana bercanggah dengan matlamat perkahwinan itu sendiri (Ibn Rushd, 2003; Ibn Qudamat).

Elemen *sabab* dalam kontrak mengikut undang-undang Islam memberi petunjuk bahawa undang-undang Islam sangat menekankan persoalan moral dan etika dalam sebarang urusan niaga komersial. Dalam banyak hal, gambaran luaran sesuatu kontrak itu tidak semestinya memberi gambaran sebetulnya mengenai tujuan dan maksud kontrak itu diwujudkan. Dengan demikian, dalam apa jua medium kontrak yang digunakan, termasuk penggunaan teknologi moden hari ini, kontrak mestilah diadakan daripada niat yang baik mengikut perspektif syarak.

PENUTUP

Kontrak adalah satu dari cabang muamalah Islam yang sifatnya fleksibel, dinamik dan berkembang mengikut keperluan dan keadaan semasa. Perkembangan sains dan teknologi menuntut *fiqh* Islam mengemaskinikan *furu'* hukum (hukum-hukum cabang yang bersifat *ijtihadi*) yang tidak terdapat pada zaman pembinaan hukum

terdahulu. Rentetan daripada realiti inilah, penggunaan S & T dalam pembentukan kontrak adalah dibenarkan selagi ia mematuhi peraturan yang telah digariskan oleh syarak. Sebagaimana kontrak yang dilakukan dengan kaedah konvensional, kontrak menerusi peralatan moden seperti internet juga perlu memenuhi rukun-rukun kontrak yang telah ditetapkan oleh syarak. Perlu ditekankan bahawa teknologi moden perlulah dimanfaatkan dalam aktiviti yang sejajar dengan kehendak syarak. Nilai etika yang terdapat dalam Islam boleh membantu menyediakan model untuk menjadi panduan dan peraturan dalam perniagaan komersial, di samping boleh menghindarkan sebarang kontrak yang boleh memberi kesan buruk terhadap masyarakat seperti mengandungi unsur-unsur *riba*, *gharar*, spekulasi, perjudian dan permasalahan moral yang boleh terbit dari penggunaan teknologi moden.

RUJUKAN

- 'Abd al-Karim Zaydan. 2003. *al-Madkhal li Dirasah al-Syari'ah al-Islamiyyah*. Beirut: Mu'assasah al-Risalah.
- Ahmad Hidayat Buang. 1994. "Unsur-unsur Utama Pembentukan Kontrak (*'Aqd*) Di Dalam Undang-Undang Islam." *Jurnal Syaria*. 2(1). Kuala Lumpur: Akademi Pengajian Islam.
- Coulson, N. J. 1978. *A History of Islamic Law*. Edinburgh: University Press.
- al-Kasani, Abi Bakr bin Mas'ud. 2003. *Badai' al-Sanai' fi Tartib al-Sharai'*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- al-Khatib, Muhammad al-Sharbini. (t.t). *Mughni al-Muhtaj*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabiy.
- al-Ramli, Muhammad bin Abi al-'Abbas. 1967. *Nihayat al-Muhtaj Ila Syarh al-Minhaj*. Kaherah: Mustafa al-Babi al-Halabi wa Awladuh.
- al-Qarafi, Ahmad Ibn Idris. 1998. *al-Furuq*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- al-Sanhuri, 'Abd al-Razzaq. 1998. *Masadir al-Haq fi al-Fiqh al-Islami*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabiy.
- al-Sarakhsi, Shams al-Din. (t.t)., *Kitab al-Mabsut*. Beirut: Dar al-Ma'rifat.
- al-Shawkani, Muhammad bin Isma'il bin Muhammad. 1999. *Nayl al-'Awtar*. al-Mansurat: Maktabat al-Iman.
- al-Shafi'i, Muhammad bin Idris. 1990. *al-Umm*. Dar al-Fikr.
- al-Zuhayli, Wahbah. 1997. *al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Qayyim al-Jawziyyat. 1977. *I'lam al-Muwaqqi'in 'an Rab al-'Alamin*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Qudamah, Mufuq al-Din 'Abd Allah bin Ahmad. (t.t). *al-Mughni*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Rushd, Muhammad bin Ahmad. 2003. *Bidayat al-Mujtahid wa Nihayat al-Muqtasid*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyat.
- Mahmood, M. Sanusi. 2006. "The Legal Ruling Relating to Concluding Contracts via Means of Modern Communication and E-Commerce: An Islamic Perspective," dalam 2 ShLJ. *Majalah Asnaf*, no. 4/2006. Klang: Lembaga Zakat Selangor.
- Majallat Ahkam 'Adliyat* (Undang-undang Sivil Kerajaan Turki Uthmaniyah).
- Nizam, al-Sheikh, et al. 1982. *al-Fatawa al-Hindiyyat*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabiy.
- Norazlina Zainul, et al. 2004. "E-Commerce from an Islamic Perspective," dalam Electronic Commerce Research and Applications. 3: 280-293.
- Rayner, S. E. 1991. *The Theory of Contracts in Islamic Law: A Comparative Analysis with Particular Reference to the Modern Legislation in Kuwait, Bahrain and the United Arab Emirates*. London: Graham & Trotman.
- Schacht, Joseph. 1979. *Introduction to Islamic Law*. Oxford: Clarendon.
- Thomas R. Leinbach, et al. 2001. *Worlds of E-Commerce: Economic, Geographical and Social Dimensions*. England: Wiley.